

Віктор Очеретянко
(Хмельницький)

**ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ
(за матеріалами фондів «Російського зарубіжного архіву
Державного архіву Російської Федерації)**

Останнім часом українська історіографія поповнилася цілим рядом фундаментальних праць, які глибоко і всебічно висвітлюють заходи радянської влади, спрямовані проти української еліти, яка завжди виступала хранителем генофонду нації, її багатомістових культурних традицій. Йдеться перш за все про фундаментальні праці «Репресоване краєзнавство», «Реабілітовані історією», роботи С.Кульчицького, В.Даниленка, Г.Кас'янова, В.Пристайка, Ю.Шаповала та багатьох інших.

Винятково важливо, що зростання кількості опублікованих робіт здійснюється на тлі реального розширення джерельної бази, що стала основою для підготовки численних праць. Зокрема, завдяки підтримці Служби безпеки України та її обласних управлінь поступово вводяться в науковий обіг документальні матеріали колишніх спецслужб, які дозволяють виробити новий непересічний погляд на маловідомі події і факти в історії України.

На жаль, документи та матеріали колишніх спецслужб без докладної і необхідної аргументації викликають упередженість як науковців, так і широкого загалу. Особливо це стосується архівно-слідчих справ, які без належної експертизи відразу зараховуються до розряду сфальсифікованих. Водночас, сприйняття подібної точки зору аж ніяк не враховує такого важливого фактору, як фактор часу, тобто історичного етапу у формуванні радянської тоталітарної системи, на якому порушувалась та чи інша кримінальна справа. Так, якщо в другій половині 30-х рр. Феміда вже сама перебувала на правах заручниці владних структур, то на початку 20-х рр. вище політичне керівництво хоча б частково, але було змушене рахуватися з громадською думкою. До того ж, визнання всіх порушених кримінальних справ наскрізь сфальсифікованими, означає на практиці визнання, що український народ сліпо підкорився встановленому режиму, не чинив йому ніякого опору.

На жаль, в кінці 80-х – на початку 90-х рр. до сфальсифікованих процесів безпідставно було зараховано процес «Центру дій», за яким проходило ряд найбільш авторитетних представників української інтелігенції. Серед них: відомі вчені – М.Василенко, К.Василенко, П.Смирнов. Разом з тим, процес «Центру дій» має свою передісторію, що знайшла своє

відображення в матеріалах архівно-слідчої справи, стенографічному звіті судових засідань, заідеологізованій та заангажованій, як для свого часу, праці Д.Л.Голінкова¹.

В 1921 р. декілька діячів, близьких до кадетської партії, М.Чайковський, М.Вакар та інші утворили в Парижі організацію «Центр дій», що мала сприяти здійсненню «національної революції», спрямованої на повалення радянської влади. Одночасно з цим створювались і місцеві осередки – «обласні центри дій». З цією метою в квітні 1922 р. М.Вакар нелегально прибув до Києва, встановив зв'язок з певними колами київської інтелігенції, провів ряд організаційних засідань.

Незабаром до Києва стали надходити окремі екземпляри журналу «Новь», інша література. В свою чергу, кияни надсилали до редакції зазначеного видання кореспонденції, листи, в яких інформували про становище в Україні, політичні, економічні, культурні проблеми, що поставали перед радянською владою.

В липні 1923 р. організація «Київський обласний центр дій» була викрита органами ДПУ УСРР. Судовий процес над її учасниками відбувся в березні-квітні 1924 р. Винесені вироки, навіть на перший погляд, вражали своєю суворістю. Суд засудив Л. та З.Куцевалових до 5 років позбавлення волі, А.Капоцинську – до 7 років ув'язнення, М.Василенка, К.Василенка, Б.Толпигу, Л.Чолганського, П.Смирнова, М.Онищенко-Павлюка – до 10 років в'язниці, С.Єдиневський, С.Чебаков, А.Яковлев, В.Виноградова отримали вищу міру покарання².

Готуючи процес, влада, очевидно, дещо прорахувалася. Мабуть і вона не чекала, що він викличе такий широкий осуд світової громадськості. На захист підсудних став навіть Прем'єр-міністр Франції Р.Пуанкаре, який в телеграмі на ім'я наркома закордонних справ СРСР просив пом'якшити їх долю.

Відповідаючи на ці протести, Генеральний прокурор УСРР М.О.Скрипник заявив: «З глибоким обуренням відкидаємо ми яке б то не було право Пуанкаре на моральні сентенції, не Пуанкаре, у якого руки в крові робітників, протестувати проти вищої міри покарання, застосованої до шпигунів. Хіба у Франції не продовжується дія військово-виключного становища, за яким шпигуни засуджуються до вищої міри покарання? Хіба французький буржуазний суд перестав бути класовим, пристрасним? Хіба за підозрою в більшовизмі сотні і тисячі французьких солдат не заточені у в'язниці?.. З глибоким обуренням і омерзінням треба поставитись до лицемірної заяви Пуанкаре на користь польсько-французьких шпигунів. З 18 звинувачених у справі «Центру дій» лише 3 належало до професури. Це десятирозрядні величини з цеху вчених»³.

Погрішив проти істини шановний Микола Олексійович. Адже він, людина освічена у самих різноманітних галузях знань, не міг не мати уявлення, що Микола Василенко був не просто ординарним професором. Він

був вченим з світовим іменем, одним з фундаторів Всеукраїнської академії наук, дійсним її членом, головою Соціально-економічного відділу, натхненником історичного Товариства Нестора-Літописця, автором цілого ряду змістовних праць. На лаву підсудних його привело не стільки обговорення програмних документів «Центру дій», скільки той факт, що в уряді гетьмана Скоропадського вчений очолював Міністерство народної освіти.

Помітною фігурою був також професор Павло Смирнов – дослідник найдавніших періодів в історії України. Син лікаря 5-го піхотного Калужського полку, він пройшов всіма сходинками в науці – від асистента до провідного фахівця, заснованої в 1920 р. Науково-дослідної кафедри історії України.

Великі надії в науці подавали й інші дослідники історії держави і права, літературознавці, які опинилися на лаві підсудних. Для багатьох з них цей процес означав несправджені мрії і скалічене життя.

Важко сказати, чи планувало наполягати на винесеному вироку українське керівництво. Однак можна з повною відповідальністю сказати, що від нього практично нічого не залежало. Доля засуджених вирішувалась у Москві.

9 квітня 1924 р. з столиці СРСР до Харкова надійшла шифрограма такого змісту: «Розшифрувати негайно. Повідомляється постанова ЦК РКП(б) у справі київського обласного центру дій: а) запропонувати ЦК КП(б)У вжити заходів до заміни покарання у відношенні чотирьох засуджених до вищої міри покарання в'язнів; б) вказати ЦК КП(б)У на недопустимість вирішення питань про вищу міру покарання без погодження з ЦК РКП(б). Розшифрувати і вручити т. Квірінгу. Секретар ЦК РКП(б) Сталін»⁴.

Керівництву КП(б)У і особисто Е.Квірінгу не залишалося нічого іншого, як повідомити, що «приведення вироку до вищої міри покарання призупинено»⁵.

Більшовицьке керівництво у Москві знало що робило. По-перше, сам процес вже виконав свою роль – вселив страх за своє майбутнє в серця багатьох представників української інтелігенції. По-друге, ні Сталін, ні його найближче оточення не прагнули постати перед світовою громадськістю у вигляді ката. По-третє, трапилася нагода в черговий раз нагадати українському керівництву про неприпустимість самочинних кроків.

Відповідно до директив вищого політичного керівництва, звичайно, без відома широкої громадськості, справа київського «Центру дій» була направлена на перегляд Прокуратурі Верховного суду УСРР, внаслідок чого смертні вироки змінювались на тривалі терміни ув'язнення.

Вже наприкінці 1924 р., зважаючи на клопотання Всеукраїнської академії наук, академіка М.С.Грушевського, ряду зарубіжних вчених, тяжко хворого на серце академіка М.Василенка було звільнено з ув'язнення.

Значно гірше, як повідомляє Н.Д.Полонська-Василенко, склалася доля

П.Смирнова, термін покарання якому було зменшено з 10 до 5 років. Однак і цей термін здавався вченому цілою вічністю. Тому, користуючись правом, наданим законодавством, він напружено працював у тюрмі. Розраховував таким чином на зарахування робочих днів в термін покарання. І дійсно, через три роки П.Смирнов був звільнений з ув'язнення. Та вже через кілька днів за особистим наказом Генерального прокурора та наркома юстиції УСРР він знову опинився за ґратами ⁶.

У 1927 р. П.Смирнов переїхав до Ташкента, де працював професором історії факультету радянського господарства і права Середньоазійського державного університету, написав ряд цікавих праць з історії та економіки середньоазійського регіону. Мабуть, не чекав свого нового арешту, який стався у Ташкенті 2 січня 1931 р. Більше 8 місяців слідство вимагало від нього свідчень про контрреволюційну діяльність, перебираючи факт за фактом біографію вченого. Але в даному випадку докази були настільки хибними, що не залишалось ніякого іншого виходу, як справу припинити, а самого П.Смирнова з-під варти звільнити ⁷.

Останній факт біографії П.Смирнова трактується певним колом дослідників як своєрідне визнання органами ОДПУ СРСР невинності вченого, в т.ч. у справі «Київського центру дій», а значить і відсутності самої організації у Києві, вигаданої з «повчальною метою» тогочасними спецслужбами. Однак, спираючись на широке коло джерел, мусимо визнати, що у Києві організація таки існувала і М.Василенко, і П.Смирнов, як і інші, якщо прямо і не входили до її складу, то в усякому випадку знали про існування, обговорювали програмні документи. Причому, це обговорення зводилось здебільшого до визначення місця і ролі інтелігенції в розбурханому громадянською війною, економічною розрухою суспільстві. З неприхованим болем сприймали вони ті негативні процеси, що відбувалися в країні в цілому, і в Україні зокрема, висловлювали глибоке занепокоєння нищенням вироблених століттями моральних цінностей.

Свідченням цього можуть служити документальні матеріали фонду паризької організації «Центру дій», які відклалися в колекції т.зв. Російського (Празького) зарубіжного архіву в Державному архіві Російської Федерації. Цікава історія формування самої колекції, яка містить в собі унікальні фонди відомих діячів російської, української еміграції, різноманітних громадських, наукових, культурних організацій. Ставши своєрідним трофеєм, вона тривалий час була недоступною для дослідників.

У післявоєнні десятиріччя ряд фондів, сформованих українською еміграцією, було передано до ЦДАЖР УРСР (зараз Центральний державний архів вищих органів влади і управління України). Однак обсяг переданого складає лише невелику частину матеріалів, які стосуються історії нашої держави. Підтвердженням цього може служити вже згадуваний фонд «Центру дій», який дозволяє зрозуміти настрої старої української інтелігенції в першій половині 20-х рр., усвідомити те складне, навіть трагічне становище, в якому

вона опинилась, простежити як активні, так і пасивні форми її опору все набираючому силу тоталітарному режимові. Цілком очевидно, що публікація кореспонденцій, звідомлень, листів, що надходили різними шляхами з Києва, може стати унікальним джерелом з історії української інтелігенції перших років радянської влади.

Нижче публікуються два документи, надіслані з Києва в 1922 р. Провідною темою першого з них став занепад української науки, вищої освіти, які перебували у катастрофічному стані. Постійні чистки професорсько-викладацького складу, студентства усували від роботи найбільш визнаних і авторитетних вчених, позбавляли студентських квитків талановиту молодь. Як свідчать В.Даниленко, Г.Касьянов, С.Кульчицький, лише чистка 1921 р., проведена під ширмою перереєстрації студентського складу інститутів та університетів, призвела до виключення 4 тис. осіб з числа «різних контрреволюційних елементів» і 7 тисяч тих, хто нібито «лише вважався студентом». Наступного року таким же чином з аудиторій було видворено ще 1500 чоловік «соціальне ворожого і політичне шкідливого елементу»⁸.

Чистки в українських вузах здійснювались, як правило, за спеціальними рішеннями вищого політичного керівництва. Так, 5 січня 1922 р. політбюро ЦК КП(б)У зобов'язало Наркомос УСРР рішуче провести чистку вищих учбових закладів, звільнивши «політичне ворожий і антирадянський елемент»⁹. Одним з вузів, який найбільш потерпів від перманентних чисток, став Кам'янець-Подільський університет, створений в 1918 р. при особистій підтримці гетьмана П.Скоропадського. 23 червня 1922 р. політбюро ЦК КП(б)У запропонувало НКО республіки «звернути особливу увагу на Кам'янець-Подільський університет і докласти зусиль для очищення його викладацького складу»¹⁰.

В іншому документі висвітлюються події, пов'язані з висилкою за межі країни цілого ряду представників російської та української інтелігенції. Як відомо, ініціатором згаданої акції був ніхто інший, як Голова Раднаркому Радянської Росії В.І.Ленін. В своєму таємному листі від 19 травня 1922 р. він таким чином інструктував голову ВЧК Ф.Е.Дзержинського: «Т.Дзержинський! До питання про висилку за кордон письменників і професорів, що допомагають контрреволюції.

Треба це підготувати старанніше. Без підготовки ми наробимо дурниць. Прошу обговорити такі заходи підготовки.

Зібрати нараду Месінга, Манцева та ще декого у Москві.

Зобов'язати членів Політбюро приділяти 2-3 години на тиждень на перегляд ряду видань і книжок, перевіряючи виконання, вимагаючи письмових відгуків та домагаючись надсилання до Москви без зволікань усіх некоммуністичних видань. Додати відгуки літераторів-комуністів (Стеклова, Ольмінського, Скворцова, Бухаріна тощо).

Зібрати систематичні відомості про політичний стан та літературну

діяльність професорів і письменників. Доручити це тямущій, освіченій і акуратній людині в ДПУ»¹¹.

Характерно, що Ленін нерідко прибирав собі обов'язки дійшлого і прискіпливого цензора. Так, у своїй рецензії на збірник «Оскар Шпенглер и закат Европы» в газеті «Правда» від 5 травня 1922 р. він без тіні сумніву називає останній «літературним прикриттям білогвардійської організації». В іншому випадку, голова РНК РСФРР, ознайомившись з складом дописувачів журналу «Экономист», що видавався Російським технічним товариством, в листі до Держинського зробив цілком неоднозначний висновок: «Це, я думаю, майже всі – закінчені кандидати на висилку за кордон. Все це справжні контрреволюціонери, посібники Антанти, організація її слуг і шпигунів, і розбещувачів молоді, що навчається. Треба поставити справу так, щоб цих «військових шпигунів» виловити і виловлювати постійно. Членам Політбюро, з поверненням Вам і мені, та повідомити мені їх відгуки і Ваші висновки»¹².

Очевидно, що і відгуки і висновки були цілком позитивними, оскільки вже в 1922 р. було вислано близько 200 представників інтелігенції, в т.ч. 77 з УСРР.

Якщо хід і наслідки кампаній по висилці російської інтелігенції знайшли більш-менш належне відображення в історичній, мемуарній літературі, публіцистиці, то висвітлення цього процесу в Україні ще знаходиться на своїх початкових стадіях. В зв'язку з цим слід вітати публікацію статті В.І.Гусєва, який на основі розрізнених і розпорошених джерел зумів відтворити загальну картину цієї ганебної акції¹³. Питання про висилку «реакційно настроєної професури» чи не вперше розглянуло на своєму засіданні політбюро ЦК КП(б)У 22 червня 1922 р. Надалі на основі прийнятих рішень розгорнулася бурхлива діяльність по визначенню конкретних кандидатур на вислання. Як свідчить В.І.Гусєв, до 3 серпня 1922 р. український список був остаточно підготовлений. З 77 включених до нього осіб – 47 працівників вищої школи, з яких 32 професори. Серед них – С.О.Єфремов, В.К.Чехівський, 15 медиків та інших представників інтелігенції з Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси, Кам'янця. Під списком, схваленим ЦК КП(б)У та ВЦВК Рад України, стояли підписи Петровського, Раковського, Манцева¹⁴. 9 серпня 1922 р. список антирадянської інтелігенції, складений ДПУ України, розглянула і затвердила спеціальна Комісія ЦК РКП(б)¹⁵.

Операція по висилці антирадянської інтелігенції завершилась на початку 1923 р. Незважаючи на те, що в ході її вдалося врятувати від депортації ряд відомих вчених, діячів культури (Єфремов, Чехівський, Трефільєв, Валяжко та ін.), втрати інтелектуального потенціалу були дійсно значними і непоправними.

Інформація київського кореспондента «Центру дій» про ситуацію, що склалася у Київському університеті

г. Киев

30 июля 1922 г.

Николаев * — Зело **

Судьбы Киевского университета (окончание) ***

В настоящее время Киевский университет находится в состоянии полного разложения, вернее и юридически, и фактически его не существует. Помимо пережитых им многочисленных реформ он потерял много своих членов вследствие естественной смерти, а еще больше профессоров не входит в состав университета вследствие причин, так или иначе связанных с революцией. Многие за границей (Е.В.Спекторский, П.М.Богаевский, Бубнов, В.В.Зеньковский, Демченко, М.М.Койков, А.М.Лукияненко, М.Н.Ясинский, А.Д.Билимович и многие другие), иные умерли от сыпного тифа и перенесенных тяжелых условий жизни (Богданов, Константинович, А.И.Сонни – последний ученый философ в Киеве, Ю.А.Кулаковский, С.В.Певницкий, Костевич, В.Н.Михайлов, Н.М.Цитович и многие другие), третьи – расстреляны (П.Я.Армашевский и Т.Д.Флоринский), четвертые – просто покинули Киев, сделавшись центром интриг, национальных и личных счетов. Уехал А.И.Покровский (впавший в крайнюю нужду, но и в ужасных условиях не оставлявший научной работы), уехали М.В.Довнар-Запольский, Дложевский, Шарвальский и др[угие]. В Киеве создалось странное положение, отличающееся от других центров умственной жизни: есть старое здание университета, есть библиотеки, кабинеты, лаборатории, есть остатки ученой корпорации, но чтобы уничтожить и эти остатки не выдают в срок жалования, дают в течение года (sic!) лишь 20-15-5% той суммы, которая причитается в качестве месячной платы, задерживают выдачу академического пайка, дают его не полностью. В список получающих академический паек внесены лица, не имеющие часто никакого отношения к науке и искусству, и не внесены лица, известные в науке своими трудами. Так, например, долгое время лишен был места преподавателя русской истории в Университете магистр русской истории П.П.Смирнов, лишен был и академического пайка. Не работает сейчас в университете и археолог Н.Д.Полонская – одно время лишена была пайка и т.д. С другой стороны, во главе университета стоят лица чуждые науке и вообще не имеющие никакого отношения к народному образованию. Ректором назначен некий Ник[олай] Ив[анович] Лобода (окончил Киевский университет в 1917 г.). Кафедру истории Украины занимает Александр Петрович Оглоблин – студент III курса филологического факультета, не прослушавший курса и не сдавший даже тех льготных

* Псевдонім розшифрувати не виявилось можливим.

** Псевдонім одного з керівників "Центру дій" М.В.Бакара.

*** Перше повідомлення в архівному фонді відсутнє.

«зачетов», которые полагались вместо бывших полукурсовых и государственных экзаменов. Этот Оглоблин положительно знамение времени. Он именуется профессором и устроил громкий скандал в канцелярии, когда ему выдали удостоверение личности с пометкою «преподаватель», он потребовал наименования «профессор». Научных трудов у него нет никаких, естественно, что даже в среде нынешнего студенчества он пользуется заслуженным презрением. Другая подобная же фигура играла долгое время большую роль в жизни высших учебных заведений г. Киева. Это некий Гуля. Именовал он себя профессором и магистром китайской словесности, говорил о своих работах и получил полномочия реформировать Археологический институт. По его плану получилось, что Археологический институт изучает историю всех наук (гуманитарных и естественных), имеет 80 кафедр и больше 100 преподавателей. Себе Гуля брал кафедру «истории социальной философии» и был сделан ректором Археологического института. Вскоре вышел первый лист труда Гули по социальной психологии, который оказался не больше и не меньше, как перефразированной статьей энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона. Это совпало с какими-то партийными трениями, возникшими у Гули со своими товарищами. Они потребовали доказательств профессорского звания Гули и было обнаружено, что Гуля имеет свидетельство за 6 классов гимназии. Сейчас-же после этого Гуля из Киева исчез.

Неудивительно, что в такой атмосфере нравственное разложение как профессуры, так и студенчества достигло геркулесовых столпов. Такие лица, как проф[ессора] Г.Г.П-цкий *, А.С.Гр-ский ** и некоторые другие заискивают у калифов на час, чтобы хоть немного продержаться на поверхности университетской жизни и, пользуясь положением, свести счеты. Студенчество, как стадо баранов, толпой теснилось заполнять т[ак] наз[ываемую] анкету, где были напр[имер] такие вопросы: «Какой партии сочувствуете», «Как относитесь к советской власти», а при подаче анкеты проводился форменный сыск и допрос: «Почему вы не коммунист?», «Как относитесь к ЧК?» и т.п. В случае неудовлетворительного ответа студент объявлялся политически неграмотным и исключался из университета. И, несмотря на эти вопиющие насилия над совестью, студенчество, в общем беспартийное и антикоммунистическое, шло на регистрацию без малейшего протеста, а некоторые даже для получения льгот (освобождение от платы и др.) записывались «сочувствующими» коммунистам.

Подведя итоги сказанному, приходили к грустному выводу. Погиб известный университет, давший России и миру много ценных и полезных работников. И когда теперь среди уцелевшего кружка университетской молодежи ставится иногда вопрос, как возродить университет, ответить на

* Идетсья про Г.Г.Павлуцького.

** Идетсья про О.С.Грушевського.

вопрос никто не может. Нужно, по-видимому, начинать все сызнова.

В.*

*Державний архів Російської Федерації. – Ф. 5784. – Оп. 1. – Спр. 66. –
Арк. 3-4. Оригінал.*

Інформація київського кореспондента «Центру дій» про масові арешти серед української інтелігенції

г. Киев
Николаев-Зело

6 сентября 1922г.

Киевская хроника

16 августа произведены аресты среди киевской интеллигенции. Арестованы проф[ессора] медицинского института Крымов и Титов, преподаватели и ассистенты того-же института Бочварев, Рожановский, Кистяковский, Деларю, Кураева, завед[ующий] городск[ой] электрич[еской] станцией инжен[ер] Обручев, инжен[ер] Миронович, С.А.Ефремов, священник одной из киевской церквей Янушевский, бывш[ий] украинский министр Чеховский, артистки украинского театра Коломиец и Лисовская, акушерка Вавуло, ординатор Кирилловской больницы Швагер-Летжецкий, д[окто]р Подушко и проф[ессор] Жилин. Через несколько дней – «дополнительно» – проф[ессор] медиц[инского] института Вашетко и проф[ессора] унив[ерси]тета Де-Мету и Митилино. Арестам предшествовали весьма поверхностные обыски, не оставлявшие сомнения, что аресты предрешены вне зависимости от результатов обыска. Первоначально в городе господствовало убеждение, что это «недоразумение», которое через 2-3 дня разрешится. Последовавший допрос показал, что это не так. Каждому из арестованных следователями ГПУ была вручена печатная анкета с вопросами об отношении к советской власти, Коммунистической партии, эмиграции, реформе высшей школы, процессу эсеров и т.п., а также, где был в 1917 г., 1918, 1919 и 1920 [годах]. Кроме того, следователь задавал устные вопросы из биографий арестованных и «политграмоты». Профессора-медика спросили об отношении к сахарной промышленности и реформе высшей военной школы. Преподавателю, отозвавшемуся незнанием о сменовеховцах, поставили на вид, что руководителю молодежи стыдно не знать, что такое сменовеховцы. Приблизительно те же вопросы задавались и двум упомянутым артисткам. Никаких конкретных контрреволюционных поступков никому не инкриминировалось, а на вопросы, в чем их собственно обвиняют и на основании какого материала, отвечали, что имеются агентурные сведения. Через несколько дней после допроса было объявлено постановление о высылке всех за границу, причем «преступление» обозначалось краткой

* Криптонім розшифрувати не виявилось можливим.

стереотипной фразой – «с октября 1917 г. не только не примирился с советской властью, но ни на одну минуту не прекращал своей контрреволюционной деятельности». Выслаемым было предложено дать подписку о добровольном к 1 сентября выезде за границу. Тем, кто отказывался дать подписку, объявили, что их вышлют этапом, особенно упорствовавшим – что отправят в Нарыманский край. Сейчас, по отобранным подпискам, арестованные освобождены. Ждут присылки из Харькова визированных в иностранном посольстве паспортов. Высылка затягивается.

Обращение в ГПУ носило подчеркнуто любезный характер. Говорили: «Вы не арестованные, а изолированные». Выразившему на допросе недоумение по поводу арестов прямо сказали: «Разве вы не читали речь Зиновьева?». Аресты произведены по телеграмме из Харькова. Харькову, по видимому, принадлежит сам выбор, хотя не исключается некоторое влияние и Киевского ГПУ. В общем выбор носит случайный характер. Некоторые из выслаемых абсолютно непричастны к политике, напр[имер], молоденькие артистки Коломиец и Лисовская. Главный удар обрушился на медицинский институт. В сущности, за исключением Ефремова и Чеховского, никто из видных общественных работников не постарался.

Не исключена возможность, что соседние государства откажут в визирование паспортов и в последний момент высылка за границу будет заменена высылкой в отдаленные губернии.

По имеющимся сведениям такие же аресты имели место в Москве, Харькове и Одессе, причем пострадала преимущественно профессура. Таким образом, большевики могут считать, что «заняли», по характеристике Зиновьева, важнейшую из «командных высот» – высшую школу. По слухам из Москвы выслаются Кизеветтер, Мякотин, Пешехонтов и др[угие].

Посылаю постановление ВЦИКа об административной высылке, датированное 10-ым августа, т.е. тотчас после речи Зоновьева *. Постановление целиком заимствовано из дореволюционного образца.

< > ** профессуры явилась сходка студентов-медиков. Собралось около 200 чел[овек]. Успели принять резолюцию с ходатайством об оставлении выслаемых профессоров. Затем раздался крик: «Чека идет», резолюция и протокол были немедленно изорваны, вошли чекисты и разогнали сходку, арестовав несколько студентов.

Арестованный в Киеве по возвращении с московского съезда врачей и препровожденный в Харьков и Москву д[окто]р Фрумин возвращается в Киев, откуда выезжает в Оренбург. «Назначен» для работы «по специальности...».

Загорский арестован около середины августа в Москве у себя на службе. Дальнейших известий о нем нет.

* Не публикується.

** Нерозбірливо.

В Киеве, кажется, на Львовс[кой] ул[ице] есть реэвакуационное бюро, куда должны являться возвращающиеся эмигранты. По имеющимся сведениям, там производится «сортировка»: «подозрительные» из бюро направляются в ГПУ, а затем частью расстреливаются. Относительно Одессы – те же сведения: лицо, прибывшее оттуда, определенно утверждает, что имели место случаи расстрела эмигрантов, зарегистрировавшихся в бюро.

Наконец, заслуживают величайшего внимания посылаемые вам №№ киевской «Пролетарск[ой] правды» с приговорами по процессам Головной козачей рады¹⁶ (из 48 осужденных – 47 расстреляны), контрразведки и 8-го повстанческого района. Последний в особенности интересен в двух отношениях: во-первых, в результате внимательного чтения приговора создается твердое убеждение, что нет никакой грани между т.н. бандитами и местными органами чека, ведущими борьбу с бандитизмом, с одной стороны, чекисты организуют банды, с другой, «раскаявшиеся» «бандиты» немедленно получают службу в Тарашанском политбюро, во-вторых, поражает жесткость и немотивированность приговора в отношении десятков осужденных, «прис-тегнутых» к делу. Как видно из приговора, ученики ставищанской гимназии приговорены к расстрелу за передачу петлюровской прокламации. Десятки фамилий только перечисляются в начале приговора в общем списке привлеченных по делу и затем в конце, при определении меры наказания, в той же части приговора, где излагается фактическая сторона дела даже не упоминаются.

Николаев.

*Державний архів Російської Федерації. – Ф. 5784. – Оп. 1. – Спр. 67. –
Арк. 5 зв. - 6 зв. Оригінал.*

Примітки

¹ Голиков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. – Кн. 2. – М., 1986. – С. 180-187.

² Там само. – С. 186.

³ Коммунист. – 1924. – 13 апреля.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 1. – Арк. 166.

⁵ Там само. – Арк. 42.

⁶ Полонська-Василенко Н.Д. Исторична наука в Україні за советської доби та доля істориків // Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. – Париж–Чикаго, 1962. – С. 14-15.

⁷ Державний архів Служби безпеки України. – Спр. 49129-ФП. – Арк. 3, 10, 23, 42.

⁸ Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991. – С. 81.

⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 40. – Арк. 1 зв.

¹⁰ Там само. – Спр. 29. – Арк. 98.

¹¹ В.И. Ленин и ВЧК. – М., 1987. – С. 540.

¹² Там само.

¹³ Гусев В.І. «Застосувати як одну з репресивних мір проти професури вислання за межі Федерації» // Віче. – 1994. – № 10. – С. 119-128.

¹⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 29. – Арк. 98.

¹⁵ Гусев В.І. Вказ праця. – С. 124.

¹⁶ Там само. – С. 125.

¹⁷ Справа «Козачої ради Правобережної України» була порушена Київською губернською надзвичайною комісією в березні 1922 р. У відповідності з нею було заарештовано понад 600 осіб.